

О. С. Гринькевич

Освітня міграція в Україні та світі: інституційне середовище та напрями державного регулювання

Здійснено статистичний аналіз закономірностей процесів освітньої міграції в Україні та країнах Єврозони. Виявлені основні тенденції, чинники та відповідні інститути, які визначають напрями та інтенсивність освітньої міграції в Європі. Визначені основні складові інституційного середовища як технологічної основи управління процесами освітньої міграції в європейських країнах. Сформульовані напрями державного регулювання освітньою міграцією в Україні в інтересах збереження і розвитку інтелектуального капіталу та забезпечення конкурентних позицій на міжнародному ринку освітніх послуг.

Ключові слова: освітня міграція, академічна мобільність, транскордонна освіта, міжнародний ринок освітніх послуг, інститут, інституційне середовище, державне регулювання.

Постановка проблеми. Глобальні процеси суспільного життя в Україні та світі останніх десятиліть, серед яких розпад Радянського союзу та перехід від біполярної до багатополлярної геополітичної карти світу, прискорений розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, спричинили активізацію соціокультурних процесів. Їх поштовхом і водночас результатом стала освітня міграція. Переконливим фактом зростання обсягів та ролі міжнародної освітньої діяльності, що супроводжується процесами освітньої міграції, є збільшення питомої ваги показників активності міжнародних відносин, до яких залучені студенти і викладачі у світових рейтингах університетів. Лише за період 2011-2013 рр. питома вага міжнародної діяльності у World University Rankings зросла з 5 до 7,5% [13]. Інтереси національної безпеки України, пов'язані зі збереженням і розвитком її інтелектуального потенціалу, підвищенням конкурентоспроможності національної системи освіти, одним із індикаторів якої є позитивне saldo експортно-імпортних операцій в освіті, зумовлюють актуальність досліджень проблеми державного регулювання процесів освітньої міграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми освітньої міграції в Україні та світі присвячена чимала кількість наукових праць. Її соціокультурний та психологічний зміст у різні історичні та політичні періоди суспільного життя в Україні досліджували С. Сірополко [12], О. Капітанець [5], Л. Курій [7], К. Дате та У. Дате [6], І. Чистенко. Регіональні особливості процесів освітньої міграції та пов'язані з ними напрями регіональної

© О. С. Гринькевич, 2013.

політики відображені у публікаціях Т. Драгунової, Л. Семів [11]. Перспективи зростання обсягів експорту та імпорту освітніх послуг, а також міграційні ризики, пов'язані з відтоком соціально мобільної і талановитої молоді з України, навчанням іноземних студентів в країні, є предметом досліджень у працях С. Мельник, В. Матросова [8], І. Каленюк [4], А. Ананка [1].

Фундаментальний аналіз демографічних, культурних та економічних процесів у світі, які визначатимуть формування глобальної «карти» освіти, напрями та потужність регіональних потоків освітньої міграції, здійснено у праці російських вчених В. С. Єфімова та А. В. Лаптевої [3]. Комплексний характер має дослідження глобалізаційних процесів в освіті та транскордонної мобільності студентів, проведене під егідою ЮНЕСКО N. Varghese [15]. Тенденції мобільності студентів у європейському освітньому просторі в умовах реалізації основних завдань Болонського процесу висвітлені в аналітичному звіті європейських дослідників у рамках роботи EACEA P9 Eurydice (Education, Audiovisual and Culture Executive Agency) [16].

Численні публікації, присвячені соціокультурним, історико-культурним, соціально-психологічним та регіональним аспектам освітньої міграції свідчать про те, що цей різновид соціальної мобільності вже «схоплений суспільною свідомістю» та стає предметом наукових дискурсів. Але практично відсутні є дослідження, пов'язані з проблемами управління, зокрема державного регулювання процесів освітньої міграції, визначення основних інститутів та складових інституційного середовища, які зумовлюють як ризики, так і позитивні наслідки цих процесів.

Метою даного дослідження є визначення основних складових інституційного середовища освітньої міграції та напрямів її регулювання в інтересах збереження та розвитку інтелектуального потенціалу України. Відповідно до поставленої мети основними завданнями дослідження є:

- узагальнити підходи до розуміння сутності та інституційних форм освітньої міграції з метою розвитку міждисциплінарних знань у досліджуваній галузі;
- виявити основні закономірності функціонування і розвитку процесів освітньої міграції в європейських країнах, у тому числі в Україні;
- визначити основні складові інституційного середовища процесів освітньої міграції як технологічної основи управління цими процесами на основі системного та інституціонального підходів;
- обґрунтувати основні напрями державного регулювання процесів освітньої міграції в інтересах національної безпеки та збереження інтелектуального капіталу.

Виклад основного матеріалу. Ефективне управління складними об'єктами передбачає інтеграцію існуючих концепцій та підходів до

побудови відповідних систем та механізмів. У даному дослідженні зроблена спроба поєднання системного, процесного, ситуаційного та інституційного підходів до вирішення поставлених завдань.

Характеризуючи сутність освітньої міграції, можна стверджувати, що це масове соціокультурне явище, пов'язане з переміщенням людей за межі регіону чи країни постійного проживання з метою підвищення свого освітнього рівня, здобуття нових знань. Для позначення процесів переміщення людини з метою досліджень та навчання у наукових колах, експертному середовищі додатково використовують пов'язані з освітньою міграцією терміни. Це транскордонна освіта та академічна мобільність.

Під транскордонною освітою (ТКО) розуміють «усі види програм вищої освіти чи інших типів освітніх послуг, при наданні яких їх споживачі (учні, студенти, слухачі) перебувають за межами країни походження освітньої організації, що надає диплом» [4]. Досліджуючи процеси глобалізації в освіті та формування міжнародних ринків освітніх послуг І. Каленюк в [4] виділяє дві основні форми поширення ТКО: 1) навчання студентів у закордонному ВНЗ протягом обмеженого періоду або всього терміну навчання; просування власних навчальних програм у традиційній формі через створення представництв, філій, навіть кампусів; 2) освітні програми за кордоном через ресурси електронного, дистанційного навчання; франчайзинг освітніх програм (до 75% усього експорту освітніх послуг) – надання іноземному провайдеру виключних прав на здійснення власної освітньої програми за кордоном. Таким чином транскордонна освіта не завжди передбачає фізичне переміщення людини в інший регіон чи країну світу з метою навчання.

У документах європейських країн з питань міжнародного співробітництва в освіті, у тому числі Міністерства освіти і науки України, в якості базового використовують поняття академічної мобільності. «Академічна мобільність передбачає участь студентів у навчальному процесі іншого вищого навчального закладу (в Україні або за кордоном), проходження навчальної або виробничої практики, проведення наукових досліджень з можливістю Perezaxування в установленому порядку освоєних навчальних дисциплін, практик тощо» [10]. У документах Болонського процесу, учасником якого з 2005 року є Україна, розрізняють два види академічної мобільності: вертикальну і горизонтальну. Вертикальну трактують як повне навчання студента у закордонному ВНЗ, а горизонтальну – як навчання протягом обмеженого періоду.

Порівняння суті та сфери використання понятійного апарату дослідження процесів глобалізації у вищій освіті, дає підстави стверджувати, що спільним у поняттях освітньої міграції, транскордонної освіти та

академічної мобільності є зміст відповідного процесу – здобуття людиною освіти певного рівня у кількох освітніх організаціях або поза межами регіону чи країни свого постійного проживання. Водночас, враховуючи той факт, що в умовах розвитку інформаційної економіки «освітні події індивідуальності виходять за межі шкіл та університетів» [3], а тому не обмежуються академічною мобільністю, можна стверджувати, що для позначення процесів соціальної мобільності у сфері освіти найбільш повним за змістом поняттям є «освітня міграція». Академічну мобільність та транскордонну освіту можна вважати основними інституційними формами освітньої міграції, оскільки перша передбачає переміщення між академічними установами, а друга – між країнами (у тому числі дистанційне) у процесі здобуття освіти.

Процеси освітньої міграції мають свої особливості, пов'язані з напрямом переміщень (еміграція, імміграція) та їх адміністративно-територіальним характером (внутрішня (міжрегіональна) та зовнішня (міждержавна) міграція). Кожен із видів міграції характеризується комплексом політичних, соціокультурних та економічних чинників, індикаторів та результатів, які дають відповідь на запитання «Чому мігрують?», «Хто саме і куди?» та «Які наслідки цих процесів?». Визначення основних індикаторів, чинників та наслідків освітньої міграції з урахуванням їх видів є необхідною умовою обґрунтування напрямів та інструментів підвищення ефективності управління цими процесами.

Кількісний аналіз закономірностей динаміки, розподілу та взаємозв'язків у процесах освітньої міграції базується на даних національних статистичних служб, міжнародних і регіональних освітніх організацій, а також адміністративних даних центральних та регіональних органів управління освітою у кожній країні. Вивчення відповідної інформаційної бази цих інституцій показує, що основними індикаторами процесів освітньої міграції є кількість іноземних студентів та показник мобільності \square студентів.

За період 2000-2011 років мобільність студентів у Європі зросла майже вдвічі (рис. 1).

Аналіз національних особливостей в динаміці показника свідчить про домінування в інтенсивності зростання цього явища країн колишнього соціалістичного табору (Словаччина, Латвія, Литва, Румунія, Чехія, Естонія, Болгарія, Польща) і дає підстави стверджувати, що для європейських країн потужним і визначальним чинником освітньої міграції став розпад політичних об'єднань соціалістичних країн та приєднання їх у Болонському процесі до європейської зони вищої освіти (рис. 2).

Країнами-лідерами Євразони за чисельністю іноземних студентів, є найбільш потужні в економічному розвитку держави, які водночас

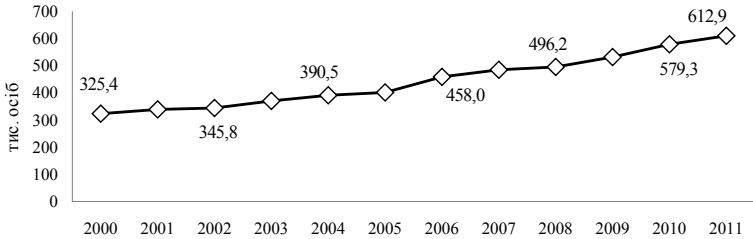

Рис. 1. Динаміка мобільності студентів у країнах Єврозони
(Складено автором на основі джерела: [14])

лідують у світових рейтингах конкурентоспроможності серед європейських ВНЗ. У світовому рейтингу Times Higher Education у 2012 р. за кількістю представлених ВНЗ та їх позиціями лідерами серед європейських країн є Великобританія, Голландія та Німеччина [13]. Водночас саме ці країни за даними Євростату входять у десятку лідерів за часткою іноземних студентів (рис. 3).

За кількістю іноземних студентів Україна суттєво поступається порівняльним за чисельністю населення європейським країнам. У Франції цей показник перевищує український трохи більше як у 5 разів, Іспанії – у 2 рази.

Поступово нарощує обсяги експорту освітніх послуг в Європі Польща, де чисельність іноземних студентів у 2011 році становила 22925 особи, серед яких кожен п'ятий студент – з України. Високі темпи зростання іноземних, насамперед, українських студентів у польських ВНЗ дають

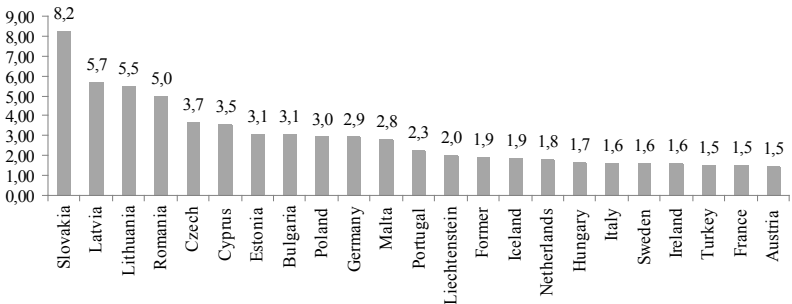

Рис. 2. Коефіцієнт зростання мобільності студентів у країнах Європи (2001-2011 роки) (Складено автором на основі джерела: [14])

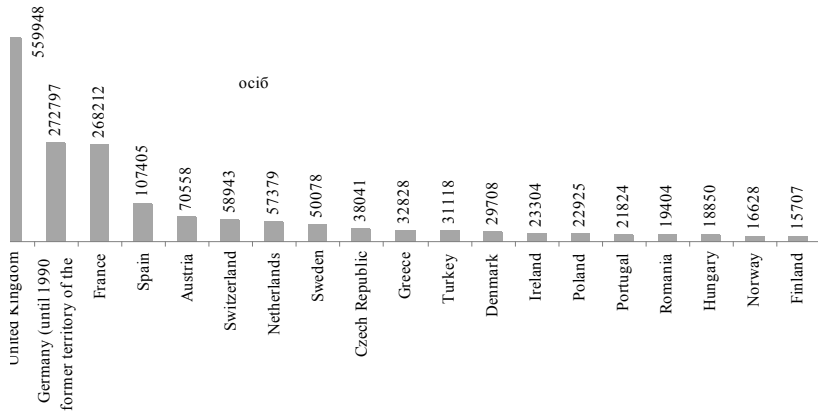

Рис. 3. Кількість іноземних студентів у країнах Європи, осіб у 2011 році
(Складено автором на основі джерела: [14])

підстави називати Польщу одним із основних конкурентів України на міжнародному ринку освітніх послуг.

Незважаючи на суттєве відставання обсягів експорту освітніх послуг від провідних європейських країн, Україна демонструє стабільну динаміку зростання кількості іноземних студентів, яка за період 2001-2011 років зростає майже втричі і на початок 2012/2013 навчального року становила 49980 осіб (рис. 4).

За останні роки в Україні помітно змінився розподіл іноземних студентів за країнами походження. Першим місцем за кількістю іноземців, які здобувають освіту в нашій країні, Китай поступився Туркменістану. З цієї країни у вітчизняних ВНЗ навчається кожен п'ятий студент. На вісім країн євразійського простору та Африки (Туркменістан, Китай, Російська Федерація, Індія, Йорданія, Марокко, Туреччина, Сирійська Арабська Республіка) у 2012/2013 н. р. в Україні припадало 49,4% іноземних студентів [9].

На фоні зростаючого тренду чисельності іноземних студентів «білою плямою» у вітчизняній статистиці залишається число українців, які здобувають освіту за кордоном. Відсутність офіційних статистичних даних про експорт та імпорт освітніх послуг в Україні є основною перешкодою в оцінці та попередженні ризиків масової втрати інтелектуального потенціалу внаслідок негативного сальдо освітньої міграції.

«Занедбаним фактором у загальному комплексі української освіти та нації» [6] її зарубіжні дослідники називають внутрішньоукраїнську міграцію. За попередніми оцінками автора, отриманими в результаті

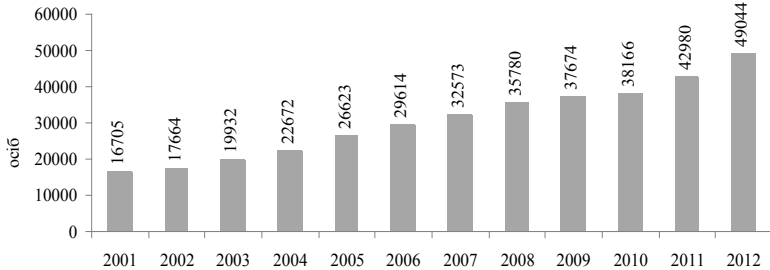

Рис. 4. Кількість іноземних студентів в Україні
(Складено автором на основі джерела: [9])

анкетування студентів¹ ВНЗ м. Львова та м. Черкаси, лише 32% опитаних виявили бажання навчатись в іншому регіоні України, натомість в іншій країні світу бажає навчатись 83% студентів. Опіраючись на подібні спостереження в Україні та виходячи з досвіду формування політичних націй Європи, німецькі дослідники Клаудія Дате та Уве Дате, стверджують, що «без масової студентської міграції, яка б стала сполучною ланкою в комунікації між Сходом і Заходом, в Україні з регіонально розділеного суспільства не може вирости національна комунікативна спільнота» [6].

Серед важливих чинників освітньої міграції, які визначають її основні напрями в Україні та інших країнах світу, є нерівномірність регіонального та національного розвитку, насамперед у можливостях здобуття якісної освіти, конкурентні ціни на освітні послуги за спеціальностями, які традиційно вважаються престижними на ринку праці, привабливі умови навчання у різних країнах світу та регіонах, проблеми з працевлаштуванням у країні чи регіоні постійного проживання, особливо, якщо мова йде про сільські території чи депресивні регіони. Важливо також зауважити, що економічний рівень розвитку країни відіграє помітну, але не визначальну роль у виборі країни навчання. Про це свідчать результати кореляційного аналізу взаємозв'язку між кількістю іноземних студентів та рівнем економічного розвитку (ВВП на одну особу) згідно з яким кореляція між досліджуваними показниками становить 0,595. Загалом величина впливу перелічених вище чинників освітньої міграції для кожної країни має свої особливості і визначається за результатами оцінки та аналізу національних та регіональних особливостей соціальної мобільності в освіті.

Потужним регулятором процесів освітньої міграції як у глобальному, так і національному масштабах є інституційне середовище цих процесів.

¹ Наймовірніша вибірка включала 120 студентів з ЛНУ імені Івана Франка, НУ «Львівська політехніка», ЧНУ імені Богдана Хмельницького.

Інституційне середовище як технологічна основа управління процесами освітньої міграції є сукупністю цінностей, норм, правил, організацій, а також інших інститутів, які регламентують, сприяють або обмежують функціонування і розвиток цих процесів. Систематизацію основних складових інституційного середовища управління процесами освітньої міграції в Україні та країнах Європейської співдружності здійснено за допомогою таблиці 1.

Аналіз світового, зокрема європейського досвіду управління процесами освітньої міграції свідчить про те, що її основною формою в Європі є академічна мобільність студентів. Її підтримка здійснюється на основі цінностей та пріоритетів міжкультурної комунікації, проголошених у Європейській культурній конвенції, академічної свободи та співробітництві, конкретних політичних та соціально-економічних документах, які забезпечують розвиток процесів академічної мобільності з метою забезпечення конкурентоспроможності європейської вищої освіти. Важливими характеристиками інституційного середовища управління процесами освітньої міграції в Європі є збалансованість його соціокультурних, економічних та політичних інститутів, а також орієнтація у формуванні європейського освітнього простору на міжрегіональну академічну мобільність серед країн – учасниць Болонського процесу.

Висновки. Результати оцінки та порівняльного аналізу рівня розвитку та ефективності впливу різних типів інститутів управління освітньою міграцією в країнах європейського освітнього простору дають підстави сформулювати такі основні напрями державного регулювання процесів освітньої міграції України:

Пріоритетна підтримка міжрегіональної академічної мобільності в Україні як однієї із найбільш ефективних форм міграційних процесів в освіті. Сприяння її активності на загальнодержавному рівні за рахунок цільового державного замовлення на підготовку фахівців у ВНЗ з інших регіонів України може стати одним із визначальних чинників розвитку національної єдності та формування єдиного гуманітарного простору.

Забезпечення збалансованості процесів освітньої еміграції та імміграції з орієнтацією на стимулювання експорту освітніх послуг та основних конкурентів України на міжнародному ринку цих послуг: Росію та Польщу. Важливо розуміти освітню міграцію не лише як загрозу відтоку інтелектуальних ресурсів країни, а як ресурс для розвитку її інтелектуального потенціалу.

Підвищення конкурентних позицій України на міжнародному ринку освітніх послуг у реалізації культурно-освітніх та інших проектів шляхом включення провідних національних університетів у світові рейтинги кон-

Таблиця 1

Основні складові інституційного середовища управління процесами освітньої міграції*

Тип інституту	Країни Єврозони	Україна
Інститути-цінності	<p>Країни Єврозони</p>	<p>Україна</p>
Інститути-норми	<p>Європейська культурна конвенція</p> <p>Болонська декларація (1999)</p> <p>London Ministerial Conference (2007): European Higher Education in a Global Setting. A Strategy for the External Dimension of the Bologna Process.</p> <p>Bucharest Ministerial Conference (2012): Mobility for Better Learning. Mobility strategy 2020 for the European Higher Education Area (EHEA).</p>	<p>«Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» (із змінами);</p> <p>Міждержавні угоди про обмін студентами</p> <p>Постанови Кабінету Міністрів України «Питання навчання студентів та аспірантів, стажування наукових і науково-педагогічних працівників у провідних ВНЗ та наукових установах за кордоном»</p> <p>Примірне положення про академічну мобільність студентів ВНЗ України</p>
Інститути-організації	<p>Міністерства освіти, міністерства закордонних справ європейських країн, Рада Європи, Європейська комісія</p>	<p>Міністерство освіти, міжнародних відносин, міграції;</p> <p>Міністерство освіти і науки України, Міністерство закордонних справ, Державна прикордонна служба, Державна міграційна служба</p>
Інші інститути	<p>Освітні провайдери:</p> <p>Публічні та приватні заклади освіти (дво- та багатосторонні угоди про співробітництво).</p> <p>Недержавні громадські організації, які сприяють академічній мобільності (EUA - Європейська асоціація університетів, EURASHE - Європейська асоціація вищих навчальних закладів, ESIB - Національні спілки студентів Європи), агенції забезпечення якості (ENQA - Європейська мережа забезпечення якості у вищій освіті), Європейський центр вищої освіти (UNESCO-CEPES).</p> <p>Спеціалізовані освітні комерційні агенції, у тому числі туристичні.</p>	<p>Угоди про співробітництво між ВНЗ (дво- і багатосторонні).</p> <p>Міжнародні та національні рейтинги ВНЗ.</p> <p>Трансакційні витрати, пов'язані з освітньою міграцією.</p>

* Складено автором.

курентоспроможності ВНЗ, у тому числі за рахунок створення вертикально інтегрованих науково-освітніх консорціумів з установами НАН України.

Запровадження моніторингу процесів освітньої міграції в Україні шляхом: 1) проведення спеціального обстеження ВНЗ (один раз на 3-5 років) з питань міжнародного та міжрегіонального співробітництва, академічної мобільності; 2) використання даних статистичних служб європейських країн, ЮНЕСКО про навчання українських студентів у європейських та інших ВНЗ світу.

Список використаних джерел

1. Ананко Л. Міграційні ризики освітнього процесу в Україні / Л. Ананко // Ефективність державного управління: зб. наук. пр. – 2011. – №4. – С. 33-38. – Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua/portal/socgum/Edu/201127/fail/ananko.pdf>
2. Бюргель М. Викладання гуманітарних і соціальних дисциплін у ВНЗ Східної Європи: трансформація та стагнація у пострадянських університетах / М. Бюргель. – Frankfurt am Main u.a.: Lang, 2007. – Режим доступу : <http://www.potyah76.org.ua>.
3. Ефимов В. С. Высшее образование в России: вызовы XXI века / В. С. Ефимов, А. В. Лаптева // Университетское управление: практика и анализ. – 2010. – №4. – Режим доступу : <http://www.umj.ru/index.php/pub/inside/1193>.
4. Каленюк І. Вища освіта в сучасному глобальному середовищі / І. Каленюк // Вища школа. – 2008. – №9. – С. 55-62.
5. Капітанець О.М. Освітня міграція: погляд з проблеми / О. М. Капітанець // Хроніка подій, повідомлення. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2012_1/Hronika.pdf.
6. Дате К. Принагідні думки про університети з української перспективи: провінційність у сфері вищої освіти перешкоджає формуванню нації / Клаудія Дате, Уве Дате // Ukrainian Scientists World wide. – Режим доступу : <http://www.usw.com.ua/profiles/blogs/prinagidni-dumki-pro>
7. Курій Л. Інтернаціоналізація вищої освіти як засіб формування людського потенціалу в контексті міжнародних міграційних процесів / Лілія Курій // Ukrainian Scientists World wide. – Режим доступу : <http://www.usw.com.ua/profiles/blogs/iinternacionalizaciya-vischoyi>.
8. Мельник С. Перспективи розвитку системи експорту освітніх послуг в Україні / С. Мельник, В. Матросов // Вища школа. – 2012. – №1. – С. 44-48.
9. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2011/12 навчального року : стат. бюлетень. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – 219 с.
10. Примірне положення про академічну мобільність студентів ВНЗ України. Затверджене Наказом МОНУ від 29.05.2013 р. №635. – Режим доступу : mon.gov.ua/img/zstored/files/635.docx
11. Семів Л. Освітня міграція в Україні: особливості, оцінка, політика / Любов Семів // Экономика и управление. – 2011. – №4. – С. 33-38.

12. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко ; підгот. Ю. Вілчинський. – 2-ге вид. – Львів : Афіша, 2001. – 664 с.
13. The World University Rankings: The essential elements in our world-leading formula. – Mode of access : URL: <http://www.timeshighereducation.co.uk/world-university-rankings/2012-13/world-ranking/methodology>
14. Student mobility and foreign students in tertiary education. – Mode of access: URL: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/educatioe>. – Title from the screen.
15. Varghese N. V. Globalization of higher education and cross-border student mobility. Research papers IIEP. – Mode of access: URL: www.unesco.org/iiep/PDF/pubs/2008/Globalization_HE.pdf. – Title from the screen.
16. The European Higher Education Area in 2012. Bologna Process Implementation Report. – Brussels: The Education, Audiovisual and Culture Executive Agency, 2012. – 224 p. – Mode of access : URL: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/reports/138EN_HI.pdf. Title from the screen.

Гринькевич О.С. Образовательная миграция в Украине и мире: институциональная среда и направления государственного регулирования.

Осуществлен статистический анализ закономерностей процессов образовательной миграции в Украине и странах Еврозоны. Выявлены основные тенденции, факторы и соответствующие институты, которые определяют направления и интенсивность образовательной миграции в Европе. Определены основные составляющие институциональной среды как технологической основы управления процессами образовательной миграции в европейских странах. Сформулированы направления государственного регулирования образовательной миграцией в Украине в интересах сохранения и развития интеллектуального капитала и обеспечения конкурентных позиций на международном рынке образовательных услуг. Ключевые слова: образовательная миграция, академическая мобильность, трансграничное образование, международный рынок образовательных услуг, институт, институциональная среда, государственное регулирование.

Hrynkevych O.S. Education Migration in Ukraine and the World: Institutional Environment and Directions of State Regulation.

Done statistical analysis of patterns of educational migration processes in Ukraine and the Eurozone. The key trends and factors relevant institutions that determine the direction and intensity of educational migration in Europe. The basic components of the institutional environment as a technological foundations of the educational processes of migration in European countries. Formulated areas of state regulation of educational migration in Ukraine in the interests of conservation and development of intellectual capital and competitive position in the international education market.

Key words: educational migration, academic mobility, cross-border education, international education market, college, institutional environment, and regulation.